



Márkus Béla: Ifjú szívekben él

(Görömbei András Magyar Örökség-díjára)

Bertha Zoltán: In memoriam Görömbei András

Elek Tibor: Határtalanul

(Görömbei András emlékére)

N. Pál József: „S elhulltanak legjobbaink...”

Jánosi Zoltán: Görömbei András emberi példázata  
(1945. február 5. – 2013. június 30.)

Ekler Andrea: Levél Görömbei Andrásnak

Babus Antal: Emlékszilánkok Görömbei Andrásról

Papp Endre: Jó fényt!

(Búcsú Görömbei Andrásról)

## Márkus Béla

### *Ifjú szívekben él*

Görömbei András Magyar Örökség-díjára

Ha van irodalomtudós, akit a laudáció kezdetekor nem szentségtörés laudeturral köszönteni, a győri bencés gimnáziumban végzett Görömbei András az. Dicsértessék hát a ma kitüntetendő; a „köszönő és megköszöntő ige” pedig – a hatvanadik születésnapja alkalmából íródott baráti méltatások könyve nyomán – vétessék legkedvesebb költőjétől, akiről monográfiát írni dédelgetett terve volt, Ady Endrétől. Választhatnánk tőle, amit Czine Mihály, „édes bátya” ritkán mulasztott el idézni: „A magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára”, s választhatnánk azt a három sort, amit utóbb oly beleérzéssel citált ő maga is: „Kitárul afelé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom”. Most mégse ezek legyenek a vezérlő igék, hanem a kései Ady-versek közül a magabizó kevesek egyike, az *Ifjú szívekben élek*, az okkal való öntudat miatt, de igazodva Illyés többször hivatkozott gondolatához is, hogy a legnagyobb bátorság a remény.

Azzal köszöntünk, hát, Görömbei András, közeli ismerőseid, barátaid Andora, hogy ifjú szívekben élsz! – s ha fanyarul mondanád, emelkedő hangsúllyal, „tényleg?”, tudnánk, mire gondolsz. Arra a szemináriumi jelenetre, amit sokszor szinte élvezettel adtál elő: látod óráidon a kitaróan unatkozó leányzót, s nem restelsz hozzáfordulni: „Magát nem érdekli az irodalom?”. „Nem” – a válasz helyett az lep meg inkább,

hogy milyen hamar születik, miként az újabb kérdésedre: „Akkor miért jött magyar szakra?” – felelet helyett – a visszakérdezés is: „Hát hova mentem volna?” Neked tán ötleted sem volt, hova. Párbeszédetek utólag annak érzékeltetésére szolgált, felsőoktatásunkat hova sodorta a bolognai folyamat. Ettől azonban még élhatsz eme ifjú – azóta biztos diplomás – hölgy szívében. Az egyenes, nyílt beszéd miatt, s mert nem álltál bosszút, azért is. Ahogy egyik költőbarátod írta professzori munkálkodásodról: „*Katedra honn, Bécsben, s fenn, Finnlandiában, annyiféle fénylet, ahány tanítvány van*”. Az e fajta fénylethez csakugyan kellett – másik költőbarátod telitalálatos szavait idézve – „*példával tanítás / megértő figyelem / sistergő türelem / ritka önfegyelem*”. Más fényekhez szoktál azonban, másokhoz szoktattak az ország különféle szellemi műhelyeiben dolgozó tanítványaid.

Ha magad nem vallottad volna, tőlük tudnánk, mennyi örömed telt az egyetemi munkában.

Hogy hallgatóiddal az órákon s az órákon kívül, otthon, ahogy magad is nevezted, a Poroszlai úti kocsmában, olykor feleséged, Debrecen talán legkitűnőbb magyartanára és aranyos lányaid társaságában, jóformán csak „felsőbbrendű dolgoknak” rendeltétek alá magatokat. Így születhetett meg az a tiszta atmoszféra, „az óra üvegharangja alá bezárt” tanár-diák kapcsolat, amely után úgy kívánczik az ember, mint egy hajdani, tisztultabb otthonba. Utólag visszatekintve, emlékezik több jeles tanítvány és egy nagyszerű költőbarát is, az volt a legszebb az egészben, hogy „magától értetődött” olyan írókról, szerzőkről cserélni eszmét, akiknek pusztán említése mintha perlekedés lett volna a szemhatár minden jellegű összeszorítása ellen. Valóban, mintha nem is lehetett volna másképp. Így írni monográfiát az elhallgatott Sinka Istvánról, aztán a csehszlovákiai magyar irodalomról, a felvidéki és az erdélyi irodalmunk tilosát járva külön a „druszáról”, Sütő Andrásról, illetve előbb még Nagy Lászlóról, utóbb pedig Csoóri Sándorról és Nagy Gáspárról.

Ifjú szívekben élsz, Görömbei András, ám nemcsak a könyveid, írásaid éltetnek.

Éltet az a bizalom és a baráti érzéseknek az a halmaza is, amelyik mint teremtő réteg ráakódott a kapcsolataidra. Hogy szelídből élessé villanó tekintetedet követve idősebb szerkesztő költőbarátod is olyan szeretetet érezhetett, mintha együtt gyerekeskedtetek volna, fiatalabb társad pedig, hogy nem harsányan, hanem nagyon is szelíden, ám rendületlen konoksággal és eltökéltséggel az ő hitét is képviseled és erősítet. Hitét abban – ismét egy Téged nagyrabecsülő író összegző szavaival élve –, hogy a nemzet, a közösség ügyeiben való írói felelősség hirdetése, számonkérése és kitüntetett megbecsülése nem avított dolog, hogy az értelmiségnek erkölcsi kötelessége, olykor önáldozások árán is, szolgálni a magyarság megmaradását, gondozni lelkületét, erősíteni azonosságtudatát.

Sorolhatnánk, mennyien s mennyire meleg szívvel éltetnek. Ahogy Te éltetted tanáraidat, mestereidet. Vallván, amit Bánhegyi Jób gimnáziumi óráin éreztél, azt Debrecenben Barta János előadásai és tanulmányai érlelték tovább benned. Tőle tanultad, hogy hivatásod egzisztenciális ügy, hogy azt személyiséged teljes súlyával, egész habitusával kell szolgálni, s hogy a jelentős irodalmi műben mindig valami fontos emberi ügy fogalmazódik meg. És sorra vetted eztán, mennyi gondolatot s biztatást kaptál mindenekelőtt az édes bátyáidnak nevezett Kiss Ferencről és Cziné Mihálytól, mennyit Béládi Miklóstól,

Kovács Kálmántól s Imre Lászlótól, akivel évfolyamtársként ötven éve, 1963 őszén barátkoztatok össze. Nem feledkeztél meg fölragyogtatni Julow Viktor tüneményes egyéniségét s Tamás Attila példaszerű egyenességét, „egyedül is helytálló” magatartását. Így s ezért juthattál el oda, hogy monográfiához, barátod félbehagyott esszéje zárómondatát ekképp fogalmazhatta: amíg lesz egy Görömbei András és lesz egy tanítványa, addig a magyar irodalom évszázadok óta tartó, jó ösztöne nem sorvad el. Jeles tanítványod pedig ezért idézhette életműved esszenciájaként költészetünk legfontosabb sorának örök kérését és erkölcsi kötelességét: „Nyújts feléje védő kart!”. Mi pedig, akiknek öreg szívében élsz, míg élünk, rád gondolva fohászként könyörögjünk: „Nyújts feléje védő kart!”

### **Bertha Zoltán: *In memoriam Görömbei András***

Szellemi nagyság, lelki nagyság, erkölcsi nagyság. Hogy ez a három együttesen, egy és ugyanazon személyben, egyszerre tudjon kiteljesedni és megmutatkozni: csak kivételes esetekben lehetséges. Görömbei András életművének szellemtörténeti jelentősége felmérhetetlen, irodalomtörténeti, kritikus munkásságának hatása felbecsülhetetlen, írástudói személyiségének példaadása kimondhatatlan érték. A lánglelkű nagyság varázsa és bizonyága: hogy nemzedékek sora tekint rá útmutatást várva és remélve.

A karizmatikus jelenség élet, kultúra, művészet, tudomány minden területén és egyáltalán: minden nemes emberi ügyben jóra vezető eligazítással szolgál. Németh László nyilatkozta, hogy számára Tamási Áron a fenomén maradt mindig. Nekünk, akik közel álltunk Görömbei Andráshoz, ő volt a fenomén. Hiszen őrá néztek fel igazán idősebbek és fiatalabbak a kezdet kezdetétől. Százával és ezrével nevelt irodalmárokat, kultúra- és nemzetszerető embersokaságot; generációk egész seregét irányította igaz és örök értékek tiszteletére. De nemcsak az utána jövők számára jelentett mintát. Mindenki látta, akinek megadatott a tisztánlátás ajándéka, hogy ő képviseli különleges erővel és viszi, műveli, gazdagítja tovább azt az lidegeníthetetlen nemzeti és egyetemes humán hagyományt, amely hazánkban évszázadok óta van kitéve fenyegető erők támadásának. A debreceni egyetemen a modern kor egyik legeslegkiválóbb irodalomtudósa, aki Babits, Németh László életközeli szellemét örökítette és mentette át még a harmincas évekből a későbbi dúvad-diktatúrák alatt és után is: Barta János egyengette az ő pályáját és védte meg állásában, egzisztenciájában, méltóságában. Görömbei András sosem felejtette el fiatalkori mentorait, tanítómestereit és azok jótetteit. Még hajdani győri bencés tanárait is megölelte olyan korban, amikor ez bűnnek számított és pusztán ezért is retorzió járt. A kommunista káderek az egyetemre se akarták felvenni már akkor hatalmas klasszikus műveltsége ellenére – vagy éppen amiatt? –, meg egyházi-kulturális kötődésein bosszút állni igyekezve, de Barta János közbeszólt: na-na, elvtársak, azt azért majd mi mondjuk meg, hogy kiből lehet debreceni egyetemista.

Az ifjú tanár kitűnt tehát nemcsak hallatlanul tisztán tartott eszményeivel, szárnyaló tehetségével és szorgalmával, de csodálatos munkabíráásával, minőségben és mennyiségben egyaránt elképesztő dimenziókat ostromló és meghódító írásműveinek megalkotásával is. A régi magyar irodalomtól a legújabb korszakokig

mindent áttekintve közölte elévülhetetlenül mértékadó, mert a nagyvonalú koncepciót a részletező elemzésekkel példásan összekapcsoló dolgozatait, tanulmányait, recenzióit. A teljes, csonkítatlan („sokágú sípon” szóló) magyar kultúra érdekelte, a „mozaik-nemzet” minden apró darabkája, minden egyes lényeges összetevője, és fel is térképezte, be is mutatta, értelmezései rengetegével elénk is helyezte mindet. (Finnországban tanítva pár évig például megírta a teljes magyar irodalom történetét.) Minden tájegységet, szülőföldet, táj hazát szeretett – így védve nemzetét, így mentve annak összes értékét. Az eltépett magyar területek (Erdély, Felvidék, Délvidék, Kárpátalja, Órvidék) kisebbségi magyar íróinak könyveit, vagy a nyugati, a tengerentúli emigráció reprezentatív (akkor még tiltott) alkotásait elsőként hozta diákjai elé a hetvenes években – a besúgótisztok közül volt, aki meg is látogatta ilyen témájú óráit. Felnéztünk rá, tudtuk, milyen történelmi tetteknek vagyunk szemtanúi, s hogy mit jelent egy régióban, az alföldi síkságon úgy kiemelkedni, hogy az általa mindannyiunk számára felfoghatóvá tett látóhatár beérje a teljességet szélteben-hosszában és magasságban is. Vezéregyénisége lett azonnal az utána következőknek. A rendszerváltozás óriási esélyét készítette elő ő is, és mindenki (például a vele természetszerűleg odakerülésekor azonnal összebarátkozó, s szintén kiemelkedő egyéniség, mondhatni lángelme Csengey Dénes is), akit nyomasztott a bornírt ember- és nemzetellenesség, hozzá szaladt biztatásért, oltalomért, együttérzésért. Lakása évtizedekig mindig nyitva állt barátok, tanár-kollégák, diákok, a nyomorító hatalmi rendszer ellen lázadó és türelmetlenkedő ifjak előtt. Ha klasszikus író érkezett Debrecenbe, ő látta vendégül, Sütő Andrástól Csoóri Sándorig és Dobos Lászlótól Nagy Gáspárig mindegyiküket. Kevés a szó erre, hogy egyszemélyes intézmény volt.

Mert nemcsak szervezője, összekötője, inspirátora volt egyetemisták, leendő majd aktív tanárok, bármiféle írástudók vagy értelmiségiek munkálkodásának, hanem érzelmileg is elkötelezett buzdítója, lelkesítője, istápolója. A nála idősebbektől az évtizedekkel fiatalabbakig mindenki vel egyenrangúként tárgyalt, ügködött, tervezett. Még legutóbb, betegágyán is doktoranduszokat instruált. Nem közönséges, sőt a legritkább jelenség, hogy valaki világszerte elismert tudós, az összmagyarság köreiben mindenütt népszerű előadó-egyéniesség, mindenkit lenyűgöző szónoki képességekkel megáldott „prédikátora” a magyar kultúrának (mint ugyancsak bámulatos elődje, Czine Mihály), hogy a legtágabb szférákat befolyásoló komolysággal és szépszavúsággal igézi meg hallgatóságát, hogy bejárja a fél világot, hogy Kossuth-díjas akadémikusként és tanszék-, intézet-, egyetemvezető professzorként határon túli tudományos kutatóközpontokat, szellemi műhelyeket létesít Kolozsvártól Lendváig – s ezenközben a húszéves diák dolgozatának vesszőhibáit is ugyanolyan lelkiismeretességgel javíttatja; a jötevő alázat magasrendűségével. Hogy valaki szervező, szerkesztő, igaz magyar országépítő spiritus rectora minden távlatos ügynek és tervnek, tudósi elmélyültséggel megalkotott monumentális irodalomtörténelmi alapkönyvek, monográfiák, tanulmánykötetek, kultúr- és művelődéstörténelmi érdekű köszöntő és emlékbeszédeket tartalmazó összeállítások sokaságának szerzője, korszakokat, modern klasszikus életpályákat örökérvényű igazságokkal teletűzdelve értelmező írásművek megteremtője – és közben egy percet sem sajnál mások felemelésére, segítségére, támogatására. Hogy nincs olyan áldozatos tevékenység, amely a másik fajta munkálkodás rovására menne. Hány elzárkózó, emberbaráti kapcsolatokra képtelen szobatudó, hány kisstílusú tanárocskát,

hány szélhámoskodó művésztípust, másokkal nem törődő, csupán a saját karrierjére figyelő viselkedést láthattunk már! Görömbei András önzetlen és emelkedett magatartásában viszont mindez az önfeláldozó misszió az utóbbi húsz évben egyre csak kiszélesedett, és keserű fájdalommal gondolhatunk azokra az időkre, amikor ezt a tiszta szándékú erőfeszítést ezerféleképpen csak gátolni tudta a gyalázatos diktatúra. Hogy mennyi energiát emészthetett fel a butasággal, a rosszakarattal, a tájékozatlansággal folytatott küzdelem, hogy az elhivatottság és a küldetéseljesítő morális géniusz – a tisztesség géniusza – valóban kibontakozhassék, kifejlődhessék – megannyi jelképes és tényleges börtönkorlással megbirkózva. Mert hiszen tiszapolgári édesapja ötvenhat után természetesen ártatlanul szenvedett rabságot, és el kellett tűrni a megaláztatás számtalan gazságát és fortélyát. A csorbítatlan nemzeti öntudat és önrendelkezés eszméjének s a társadalmi demokrácia ideáljának érvényt szerezni kívánó – szellemi értelmében, vetületében is valóságos – szabadságharc résztvevői azonban mint mesterükre tekintettek rá, s később így valóban az emelkedő nemzet nevében, a leghitelesebben szólhatott – mint a Debrecen környéki szellemi-kulturális közélet feltétlenül elismert vezetője, Debrecen díszpolgára is – ötvenhatról és mai helyzetünkről, a Melocco Miklós készítette emlékművet avatva a 2000-es években, s mindig máskor is: „megint óriási próba előtt állunk.

Az európai történelemnek nemzeti közösségként leszünk alakítói vagy áldozatai. Nemzeti felelősségünket nemzeti szétszórtságunk is sokszorozza, hiszen az elszakított és nemzeti létében veszélyeztetett kisebbségi magyarság és a nyugatra szóródott magyarság számára is csak egy erős karakterű, kemény tartással rendelkező, életakarattal áthatott nemzet adhat közösségi létbizodalmat. Nemzeti összefogás azonban csak az alapdolgokban való közmegegyezéssel jöhet létre. A közmegegyezéshez tiszta erkölcs, tárgyilagos szemlélet, a történelem színe előtt is vállalható magatartás kellene. Mai tétova útkeresésünk idején legyen példa számunkra az a közös akarat, közös eltökéltség, mellyel a magyar nép az 1956-os forradalom és nemzeti szabadságharc napjaiban nemzetté vált.” A szabadság kötelez – mondta hangsúlyosan, s ezzel az intellemmel egyben pontosan és nyomatékosan megjelölve azt az utat, amely a szabadságot értékteremtővé szenteli, és nem az értékpusztítás szabadságát (szabadosságát) rontja ránk.

És az a figyelmisség, nyitottság, tágasság, amellyel felvértezve Görömbei András minden érték tanúja és tudatosítója lett, valami katartikus ősigényesség jegyében volt képes megkülönböztetni egymástól a valódi értékminőséget attól a talmitól, amely hirdeti ugyan a maga dicsőségét, de semmi szolidaritást nem vállal a népi és nemzeti magyarság legfőbb megtartó szellemiségével. Ha vitázott, azt olyan szelídséggel tette, amely bizton lefegyverzővé válhatott annak a szemében is, akit hidegen hagytak a legégetőbb demográfiai, kulturális, kollektív öntudati sorskérdések, nemzeti sorsproblémák (a trianonitól a világháborús katasztrófákig, vagy a magyarság sokadszori gyarmati alávetetéséig). Szelíd vitázó volt, miközben jöttányit sem engedett a leghűségesebben vállalt és a legragyogóbb eszményi elvekből. Vagyis az evidenciákból, miközben látta megrendülni maga körül a nyilvánvalóságok oszlopait, s riadalommal – de mindig készen is a méltó válaszára és mentőmunkálatokra – nézte a feltétlen önértékek megőrző kereteinek szétzilálódását is. Ethosz és művészet, etikum és esztétikum, morál és artisztikum számára nem lehettek szétválaszthatók: azt hirdette, hogy ami érték, az egyúttal nemzeti érték is. Ami pedig nem az, azt nem legitimálhatja semmiféle erőszakoskodó akarnokság. Irodalmárként a nyelvművészet fundamentumát mindig elsőként

tartotta szem előtt. De hogyan kellene és főleg miért kiiktatnunk a sorsjelentéses, a példázatos, a nemzeti lelkiismeretet megbolygató, kifejező tanulságokat? Az ilyen nézeteket és felfogásokat már csak azért sem fogadhatta el, mert számára az irodalom a szabadságartikuláció teljessége volt; ha pedig teljességről beszélünk, hogyan szűrhető ki belőle, ami egy nép sok évszázados gyötrelmeinek, sors- és gondtapasztalatainak ad hangot? Ha az irodalom a szabadság univerzuma, abba igazán belefér csakugyan minden, ami irodalmi szinten ennek a népnek a fájdalmairól és reményeiről, sorsvállaló szenvedéséről és otthonosságigényéről is beszél. („Az irodalom autonóm nyelvi fenomén, de mint ilyen, az egyén és a közösség közérzetének, világképének leghűbb megnyilatkozási terepe is” – összegezte nemegyszer.) S még voltak, akik megpróbálták őt oktatgatni – ó, milyen hígfejúek a törpék! –, hogy a nyelviséget nem szabad háttérbe szorítani. Őt tanították volna, akinek egy mondata kristályosabban tiszta, jelentésesebben gazdag, kigyöngyözöttebben gyémántos volt, mint mások, amazok egész rabulisztikus szófolyamai. Aki olyan nyelvezetet használt, hogy ámulatba ejtette a finom érzékű szakírókat és a nem beavatott olvasók rengetegét ugyanúgy. Márványba véshető mondatokkal beszélt bármilyen hallgatóság előtt, és örökbecsű ígéret és tanításokat hagyott ránk írásműveinek minden lapján. Amiként életében a gerinces és egyenes jellem mintaképét formázta, a tálumokkal való gazdálkodás páratlan tüneményét, beszéde hasonlóképpen tökéletesedett sűrűvé és súlyossá, célratoróvá és lényegbevágóvá, csiszolttá és csillogóvá. Míg mások sok és bonyolult szóval is keveset mondtak, ő kevéssel és mesterkéletlen egyszerűvel is sokat. Modorosság nélkül teremtett éles, csengő, messze világító stílust. Alighanem a népi írók becsületességéből tanulta a legtöbbet: hogy céda szavakkal és hazugságokkal csak elleplezzük a bajt és a tennivalót.

Sinka, Nagy László, Sütő, Csoóri, Nagy Gáspár – csak akikről hatalmas ívű pályaképeket festett: minddel egyenrangúvá vált, ahogyan élénk tárta őket. És ez a lebilincselőn sallangmentes, egyszersmind veretesen szép és magával sodró esszényelve, megkapó líraisággal, érzelemmel, olykor erőteljes szenvedéllyel is telített, közben szuggesztivitásában is higgadt, józan, telitalálatos pontossággal értekező karakteres és markáns stílusa ragadta el a legendás Püski Kiadónál megjelent könyvének – *A szavak értelme* – ajánlását megfogalmazó szerkesztőt is, amikor a borítón leszögezte, hogy Görömbei András az „egyetemes magyar irodalom egységét a sokféle érték egymást kiegészítő jellegének megmutatásával szolgálja. Ezt a törekvését segíti a nagyközönség számára is érthető, világos, szemléletes esszéstílusa.” Csak legutóbbi könyvei a nemzeti önazonosságról, a nemzeti önismeret és a cselekvő irodalmiság bonyolult összefüggéseiről is oly forrásvizű tisztasággal oltja igaz szóra fogékony szomjúságunkat, hogy elbűvölve érezzük: a történelmi magyar szellem küldi általuk örök üzeneteit és tanításait. Ezekben a szavakban és gondolatokban ott fénylik minden, amire szükségünk van, mint éltető sugárra és lelki táplálékra: „fénylenek azt hiszem / megáldott helyszínek: / POLGÁR–GYŐR–DEBRECEN / oskolák s egyetem... / éveket elrejtő / kivált a Nagyerdő / közepén 'szegletkő' / műveket megtermő / életet éltető / hiteket megtartó / professzor-temető... // Volt itt minden rontás / irigység gonoszság / köpönyegforgatás / kaméleon-ország / barátság-felbomlás / harsány szórobajlás! // De kivételt is láss! / Elkerülte romlás / Ő volna az nem más / **Görömbei András:** / neve tiszta zengés / hatvan év szelídség / szüntelen virrasztás / másokért lemondás / példával tanítás / megértő figyelem / sistergő türelem / ritka önfegyelem / közöttünk kegyelem.”

Ezt írta gyönyörű és annyi jellemző mozzanatot telibe találó versében Nagy Gáspár (*Litániás dicsérő ének – Görömbei András hatvan évére*), amikor „köszönő és megköszöntő ige” címmel a debreceni egyetem kiadója megjelentette ünnepi kötetét 2005-ben az akkor hatvanéves mester és barát előtt tisztelegve. Amelyben a többiek (Ágh István, Dobos László, Tornai József, Gál Sándor, Ács Margit, Szilágyi István, Kovács István, Tamás Menyhért, Döbrenzei Kornél és mások) között Sütő András kifejti, hogy amivel a határok felett szálló magas kilátás szolidaritásának jegyében Görömbei András a határon túli magyarok irodalmát védelmébe vette: „nem lehetett más, mint az Illyés látta-hitte-vallotta, soha meg nem törtetett Hazánk a magasban!” Csoóri Sándor pedig bizton kijelenti, hogy „amíg lesz egy Görömbei András és lesz egy tanítványa, addig a magyar irodalom évszázadok óta tartó, jó ösztöne nem sorvad el.”

És lássunk csodát: nem egy, hanem tanítványok serege gyászol most és búcsúzik tőle. Megérik a vetés, Görömbei András szelleme tovább él. Szelleme és nyelve – amelynek magyarsága és tisztasága azonban immár soha meg nem közelíthető fenség és magaslat. „Nyelvéből kiesve létének céljából is kiesik az ember” – hányszor idézte ezt az egyik kedves szentenciáját Sütő Andrástól. S nekünk most hazát, nyelvet, népet, kultúrát és irodalmat nélküle is – vagyis inkább csak fizikai jelenléte nélkül, hiszen egyébként mindig velünk lesz és velünk marad, s mi is vele – s a veszélyek közepette is meg kell tartani.

Az „anyanyelv az irodalomban él leggazdagabban, és az irodalom révén formálja régi és új érzésekkel, gondolatokkal, ismeretekkel a közösséget” – tudjuk tehát tőle is. Azt pedig az általa többször emlegetett Heideggertől, hogy a „műalkotásban a létező igazsága lép működésbe” – meg azt is, hogy „a mindenkori nyelv ama kimondás megtörténe, melyben egy népnek történetileg kibomlik világa”. Vagyis a felfedett igazságok tartománya természet- és törvényszerűen fogadja magába a nemzeti-közösségi lét kérdéseit; az irodalom esztétikumává emelt és egységessé konstruált emotív, etikai, eszmei, referenciális és számtalan egyéb értékdimenziói mellett, azokkal összefonódva kikerülhetetlenül megvilágosodhatnak az egy nép sorsából fakadó vagy arra reflektáló ismereti értékek is. Ily módon az irodalmi mű elválaszthatatlan a nemzeti lelkiismerettől is, a nemzeti felelősségtudatot érző személyiségektől is, s a történelmi szemléletérzékenységben összekapcsolódó poétikai-szövegszerű és jelentéses-világszerű befogadás-modellek hitelességétől is. Az irodalom önálló és öntörvényű nyelvi jelenség, viszont az irodalom roppant színes értékbirodalmában „csak a remekművek válhatnak tartósan az önismeret formálóivá”, amelyekben a poétikai formák nem szakíthatók el a funkcionális nemzeti önszemlélet értékeitől; „irodalmunk egyik fő vonulata ilyen értelemben is a nemzeti önismeret semmi mással nem helyettesíthető megnyilatkozása, a nemzeti lét rejtett, de létező tartományainak föltárása, fényre hozása” – vallja Görömbei András. Olyan nagyszabású organikus irodalomértés teoretikus keretei bontakoznak itt elő vagy világosodnak meg, amely éppen a tematikai függetlenség és szabadság elvéből kiindulva faggatja, interpretálja a speciális magyar nemzettörténelmi, szociális és morális sorsproblémákat felvető írók, irodalmi művek üzeneteit. Amely a magas vagy legmagasabb művészi-irodalmi értékszintre jutott emberi sorsjelentéseket vizsgálja, nyelv, történelmi élmény, személyes és nemzeti autonómiaigény, egzisztenciális és axiológiai perspektívateljesség, jelforma és jelentésmélység szerves együttesében. Ha a tematikai jelleg nem értékmérő tényezője az irodalmi műnek, akkor bizonyos témák (mondjuk a nemzeti sorskérdések) hiánya sem lehet értékfokozó

elem. A műalkotás teremtő és teremtett világa korlátozhatatlanul gazdagodhat fel olyan mozzanatokkal, vonatkozásokkal, amelyek a művészségnek a jelentéstartalmat átlényegítő specifikus többletfunkcióit a jelentésmező kitágításának többletigényével, érvénytöbbletével társítja, szintetizálja. A „sorsirodalmi” hagyománnyal szembeforduló ezredvégi kánon (vagy az azt merevíteni igyekvő csoportok hegemoniája) Magyarországon a (leváltásra ítélt) „világszerű” és „történetelvű” irodalmiság helyébe a „szövegszerűség” egyeduralmára, a „mit” vagy a „miről” problematikáját súlytalanítva, a „hogyan” kizárólagosságára törve (hogy „az irodalom legyen tisztán csak irodalom, nyelvi fenomén és semmi más”) szinte „megfosztotta az irodalmat az emberi létértelmezés teljességének lehetőségétől, amiből pedig semmilyen emberi gond ki nem zárható”. Holott: „Heidegger a nyelvet a lét házának (’das Haus des Seins’) nevezte”; következésképpen: „a magyar nyelv és a magyar nyelven szóló irodalom a magyar lét háza”.

Logikai árnyalatokat szinte aggályos precizitással jelző eszmefuttatásokkal, okfejtésekkel (leginkább azok sűrített konklúzióival) érvel mindig Görömbei András, aki rendre olyan nagy ívű esszé-tanulmányokat sorakoztat fel, amelyek folyvást a teljességre ügyelnek. Csak jelzésképpen: a már emlegetettek mellett az átfogó korszakmonográfiák és tanulmányorozatok részletesen szólnak Reményik Sándor, Kuncz Aladár, Tamási Áron, Dsida Jenő, Kányádi Sándor, Székely János, Szabó Gyula, Szilágyi István, Farkas Árpád, Fehér Ferenc, Fábry Zoltán, Dobos László, Duba Gyula, Tózsér Árpád, Gál Sándor, Grendel Lajos, Zalabai Zsigmond műveiről, s a roppant horizontú tanulmánykötetek a huszadik század nagy áramlatairól, Adyról, a Nyugat-korszakról, a népi mozgalomról, a népi lírikusokról, a tájszociográfiákról, majd sorra a ’45 után jelentkező nemzedékekről és fő képviselőikről, a Hetekről (Ratkó Józsefről, Buda Ferencről, Ágh Istvánról), a Kilencekről (Utassy Józsefről), Balázs Józsefig, Baka Istvánig, Zalán Tiborig, a nyugati emigrációig (Márai Sándorig, Szabó Zoltánig, Gombos Gyuláig, Peéry Rezsőig, Borbándi Gyuláig, Nagy Károlyig) és szinte számba vehetetlenül tovább (például az irodalomtudós Czine Mihályig, Kiss Ferencig, Béládi Miklósig, Grezsa Ferencig, Rákos Péterig). És Németh László és Illyés Gyula örök-aktuális példája is előttünk áll, mellettük pedig a modern magyar esszéírás (világirodalmi esszéelméleti, esszétörténeti kitekintéssel és konfesszionális líraértelmezések kidomborításával Kosztolányitól, Babbitstól Hamvason, Cs. Szabón, Bálint Györgyön át Weöres Sándorig, Nemes Nagy Ágnesig, Ottlikig, Orbán Ottóig), a népi írók esszévilága, az irodalomtudós Barta János (előtérben lenyűgözően és örökérvényűen mély, komplex egzisztenciálfilozófiai, karakterológiai, pszicho-metafizikai, vallásbölcseleti, illetve mitopoétikai, imagológiai Ady-interpretációival), a kisebbségi magyar irodalmak helyzete a legutóbbi évtizedekben és az ezredfordulón (kisebbségi önszemléleti alakzatokkal, ideológiákkal, az egyetemes magyar irodalomhoz kötődő sajátos és integratív jegyekkel), az anyanyelv védelmének megannyi változata a kisebbségi magyar irodalmakban (együtt a magyar nyelvhez való ragaszkodás klasszikus és ódaian-himnikusan hűségvallomásos megnyilatkozásainak – Kosztolányi, Márai, Faludy – felelevenítésével); s a mai magyar líra, próza, dráma, esszé, napló teljes színeképe a „szemléletes-vallomásos tárgyias”, az „elvont tárgyias”, a „látomásos-metaforikus” és az „alakváltoztató vagy próteuszi” költészettípusok nyomdokán kialakuló újabb fejleményekkel, a paradigmaváltó, „nyelvkritikai” posztmodernségen (az integer személyiség, a lírai én



lefokozásán, a „depoetizálás”, a szerepredukció, az alulstilizálás, az „ironikus imitáció”, a „többértelmű nyelvjáték”, „nyelvroncsolás” fázisain) keresztül egyfajta legújabb „klasszicizálódás” jelenségeivel.

Ha csak szárazon akarnánk számba venni: az újabb magyar irodalomtörténet-írás olyan kiemelkedő fejezete a Görömbei Andrásé, amely terhes elfogultságoktól mentesen – és egyes művek mikroanalíziseitől az akkurátus, invenciózus filológiai vizsgálatokon át a nagy erudícióval rendszerező életmű- és korszakablóig haladva –, eszméltető evidenciaszerűséggel egyeztetni a sokfajta értékszemponthelyiséget, nem hagyva ki közülük az egzisztenciális jelentéstulajdonítás és értelemadás módozatait sem.

Úgy tekint az „egymást segítő, erősítő” természetes sokféleségre a kortárs irodalom ízlésirányai, szemléletágazatai, világkép-mintái között, hogy azok, ha „igazi értékeket” hoznak, sohasem lehetnek, mint ahogyan a művészetek története ékesen demonstrálja, „ellenségei egymásnak, hanem inkább kiegészítői és megvilágítói”. Viszont, a méltányossággal együtt, nem lehet eltekinteni az olyan összetett értékvilágok valódi megbecsülésétől (az olykor ténylegesen tapasztalható lebecsülés ellenében), amelyek az emberi létgondok mindenségét igyekeznek horizontjukban, sorstudatukban tartani – nem számúzva a személyiséget, a felelősséget, s magának az irodalomnak az értelmét, élet- és léleknevelő hivatását sem. Az irodalom maradéktalan öntörvényűsége is akkor érvényesül, ha nem szűkül le mesterséges és erőszakos szándékok, előítéletek miatt, ha az irodalom szabadságharca a trianoni szindrómát állandósító „hungarocid” (Sütő András fogalma) folyamatokkal, a heveny „nemzetszűkítéssel”, a nyelvromlás, a morális, nemzettudati erózió pusztításaival, vagy az irodalom tematikai korlátaival (sajátosságzsugorító elvárásaival, előírásaival) is szembeszegülve hadakozik az irodalom önolvóságáért és függetlenségéért. A szemhatár akármifajta jellegű összeszorítása ellen perelt évtizedekig elevenbe metsző önvizsgálati élességgel Görömbei András, a „cselekvő”, „létérdekű” irodalomszemlélet és értéktudatosítás jegyében, a sorslátó, a nemzeti közömbösséggel folyvást viaskodó, az üdvösségeszmére épülő „minőség forradalmát” szorgalmazó, programalkotó Németh Lászlóban személyesség és egyetemesség enciklopédikus, monumentális szintézisét hangsúlyozva, a sorsvállalás, a mélyben és a magasban fellelt hazához való hűség visszatérés példamutatójával, az Ady és a Babits örökségét egyszerre továbbvivő (s a prózapoétikai sokszínűség páratlan remekművét, a *Puszták népét* létrehozó) Illyés Gyulával kapcsolatosan is azt nyomatékosítva, hogy „nem az irodalom autonómiáját sértette, amikor közügyek vizsgálatának terepévé is tette azt, hanem az irodalom autonómiájának szellemi, erkölcsi erejét kívánta hasznosítani egy nemzet öntudatának és önismeretének a tisztításában és erősítésében”. S idézve Csoóri Sándort: „Németh László, Illyés Gyula világszínvonalú ’népi-nemzeti’ gondolkodásmódjánál nem adhatjuk alább”. S annál a meditatív, de önfeladás nélküli árnyalatosságánál, teljességigénynél sem, amely Illyésnek a következő aforisztikus paradoxonában tükröződik: „Alig van a szellemi életnek fölöslegesebben feltett kérdése ennél: szükséges-e, hogy irodalmi műnek irodalmon kívüli föladata legyen? Világos, hogy igen.

Világos, hogy nem. Műve válogatja; idő és hely szerint. Műve és embere.” Irodalmon kívüli gond voltaképpen nincsen is – teszi hozzá az irodalomtudós –, mert „ha korlátot szabnánk az irodalom elé, akkor autonómiáját sértenénk meg”. Így csupán mondvacsinált „közösségelvű” és „szabadságelvű” irodalom szembeállítás, ütköztetése is, hiszen – amint arra az idézett teoretikus erdélyi Gáll Ernő, az úgynevezett

„sajátosság méltóságának” konzekvens kisebbségelméleti kidolgozója leleplező szellemességgel utalt –: „vajon egy elnyomott közösségért folytatott harc nem a szabadságért folytatott harc-e egyszerre?”

És felvonulnak – újabbnál újabb irodalom- és tudományelméleti érveket mozgósítva – a a nyelvelméleti, kultúrantropológiai, humánontológiai magyarságtudomány megálmodói és nagyjai is (Horváth János, Fülep Lajos, Babits Mihály, Gragger Róbert, Bartucz Lajos, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula, Ravasz László, Erdei Ferenc, Bibó István, Keresztury Dezső, Németh László, majd Czine Mihály, Klaniczay Tibor, Rákos Péter, Kósa László és mások), hogy ékesen tanúsítsák a modern hungarológia létjogosultságát. És Görömbei András az irodalmi magyarságtudomány és „sorstudomány” éthoszával ebbe a sorba kapcsolódik és illeszkedik – immár visszavonhatatlanul.

Akkor, amikor a „globalizáció fölgyorsulása létkérdéssé tette a magyarság nemzeti önismeretének, önazonosságának, identitásának a megerősítését”, amikor a „globalizáció fölfokozta a nemzetek és az egyének önazonosság-igényét”, miközben a „személyiségporlasztó”, „közösségfelszámoló” tendenciák veszedelmei a „semmilyenség”, a „jellegtelenység” állapotával fenyegetnek, viszont „antropológiai és szociológiai tény” az, hogy ezekkel a veszélyekkel csak akkor tud szembenézni személyiség és közösség egyaránt, ha ép lélekkel megőrzi és kiélheti természetes otthonosságigényét, s ha közelvilágának ismerete és szeretete megóvjá a sajátosságvesztés dehumanizációjától. A magyarságtudomány – a történeti, néprajzi, kultúrhistoriai szaktudományosság kritériumai szerint – így aztán összetett feladatrendszerrel birkózik, mert tudományként való „helytállása” mellett az identitástudatosítás és -megtartás gyakorlati munkáiban is segédkeznie kell, praktikus célokat is szolgálva. Ha a magyarságtudományt tesszük a nemzeti önismeret és öntudat alapjává, s olyan nemzeti identitásképet állítunk a nagyvilág elé, „amelyik a legszigorúbb tudományosság színe előtt is hitelesnek bizonyul”, akkor talán elhárítható lesz a mások által rólunk alkotott torzképeknek a hatása, s az identitáskutatás „életelvű, jövőt akaró cselekvésre” képes ösztönözni – vélekedik Görömbei András. A kultúraközi meghatározottságok elsődlegességét kiegészíti tehát az önazonosság belső, önmegértő-önreflexív történeti alakulásfolyamatának a jelentőségével: „a magyar kultúrát belső azonosságunk és változásunk feszültsége éppúgy identifikálja, mint az interkulturális tapasztalat”; „az interkulturális tapasztalattal legalábbis egyenlő értéket tulajdonítok a belső azonosságnak és különbözőségnek” – szögezi le. „Egy adott helyzetben a belső, háttérbe szorított hagyomány felelevenítése, szembesítése a jelennel legalább akkora identitásképző erő lehet, mint az interkulturális tapasztalat. A kettő persze szétválaszthatatlan.

Ady azonos volt a magyarsággal és különbözött tőle. Ehhez a különbözőséghez kellett Párizs-élménye is, de talán még inkább kellett a magyar történelmi múlt mély átélése.”

Görömbei András sokaknak ad reményt, még aggodalmaival is. Mert felráz, ha rámutat, hogy a magyarság legújabb kori Kárpát-medencei térvesztése, zsugorodása: tény.

De azzal biztat, hogy „ennek a pusztulásnak azonban semmiféle racionális oka nincs, a magyarság képességeit tekintve semmivel nem alábbvaló más nemzeteknél”. És ha lebilincselőn autentikus igazságot állít, akkor is felemel, és soha nem fegyverez le.

Az értelem és a lélek szava fényesíti, igazítja emberi létünk és kultúránk örökérvényű tartalmait. Tudomány, művészet, irodalom, tanárság, de mindennemű írástudói mesterség, közéleti felelősségvállalás vagy köznapi hivatás is: felülmúlja szűkebb önmagát, ha önnön legszentebb lehetőségeit teljesíti ki. A létérdekű kulturális cselekvés, szellemi teljesítmény világot jobbít és világot teremt: a meglévőt finomítja, tisztítja, s a képzelet, a lehetőség, a korrekciót ajánló elgondolás szerinti felé tereli. Hát még ha nemcsak egyfajta szaktudás gazdagsága és árnyalatossága bontakoztat elénk eddig ismeretlen értékvalóságokat – hanem sokféle alkotásforma, kifejezés- és cselekvésmód együttesen sugallja az emberi mindenségmodellben megközelített értékuniverzum tágasságát.

Mert nem törvényszerű, sem nem szokványos, hogy egy kiváló irodalomértelmező egyúttal páratlanul lenyűgöző előadótanár, hogy egy hatalmas munkabírású és szintetikus, összefoglaló látású esszéista mértékadó nemzeti értelmiségi közösségek karizmatikus vezető egyénisége, vezéralakja legyen – vagy hogy az elmélyült, hiteles tudomány pontos fogalmi nyelvén és az átélt, érzékeny-érzékletes művészi szó, artisztikus beszéd igézetével megszólaló kultúrtörténész vagy műkritikus egyszerre az emberlény és a nemzeti kollektívum sorsát-gondját vigyázó igazságérzettel, bátor lényegkimondással tűnjék ki kortársai közül. Iskolateremtő formátumával béklyózó történelmi korok fölé növe. Hogy a teremtő szolgálat eszmei világossága és morális tisztasága – a humanitás, a művelődés, az értékelvűség, az összmagyarság, a világmagyarság ügyének hordozása és képviselése – az általános igényű, eszméltetőn nagyszabású koncepcióformálástól a fáradságot nem kímélő nevelő és inspiráló ismeretátadáson keresztül a gyakorlati kultúraszervezésig minden segítőkészséget magába foglalón kerekedjék ki.

A hamisítatlan és hamisíthatatlan magyar örökség soha el nem homályosítható, soha el nem idegeníthető szerves részeként. Magyar múltat, jelent és jövőt táplálva. Ragaszkodó gyökerességgel és hűséggel, felemelt fővel és távolba látó tekintettel.

Kötődéssel, elmondhatatlanul sok-sok szeretettel, s egyre növekvőn több és több hittel töltekező műveltséggel állni a világ elé: és így vallani meg Istenünket, hazánkat és szabadságunkat.

## **Elek Tibor**

### ***Határtalanul***

Görömbei András emlékére

Jól tudja mindenki, aki csak egy kicsit is ismerte Görömbei András munkásságát, hogy évtizedeken át tanulmányozta a határon túli magyar irodalmakat, előbb megírta *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980* című szintézisét (1982), majd (Bertha Zoltánnal közösen) *A hetvenes évek romániai magyar irodalmát* (1983), a több kiadást is megért *Napjaink kisebbségi magyar irodalma* című összegzést (1993), monográfiát *Sütő Andrásról* (1986, 2007) és természetesen közben számtalan tanulmányt, kritikát is a magyar kisebbségi nemzetrészek irodalmairól, íróiról. Nem lebecsülve mások ismereteit és munkásságát, úgy vélem, a hetvenes-nyolcvanas-kilencvenes években nem is igen volt olyan irodalomtörténészünk, kritikusunk, aki nála többet tudott és írt volna a határon túl születő magyar irodalmakról.

Mindezek ismeretében talán érthető, hogy az után a gyászos emlékezetű, 2004. december 5-ei népszavazás után valami olyasmit írt nekem elkeseredésében: egész munkásságát lenullázta ez a szerencsétlen nap, s hogy ebből nagyon nehéz lesz felállni.

Természetesen én akkor is ellentmondtam (ma még inkább így gondolom): ki mit tett addigra a határokon átívelő, határtalan magyar nemzettudatért, azt már megtette, azt semmi nem kérdőjelezheti meg, felállni pedig, mint tudjuk, muszáj, mert földre ütötte élni nem lehet. Ez az okoskodás azonban rajta nyilván nem sokat segített, azt hiszem, a népszavazás eredménye lelkileg egy kicsit (vagy nagyon is) megroppantotta.

Jellemző rá ugyanakkor, hogy bizonyára jóval illúziótlanabbul immár, de a maga irodalomtörténeti, kritikai, szerkesztői, tanári eszközeivel továbbra is mindent megtett a közös felállásunk érdekében, a nemzet összetartozás-tudatának erősítése, az összmagyarság szellemi integrációja érdekében. (A sokoldalú közéleti tevékenységeiről, egyetemi, akadémiai és egyéb tisztségeiről nincs itt most módom szólni, de például még csak ezután járta keresztül-kasul a Kárpát-medencét mint az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke.) Írta tovább az újabb és újabb tanulmányait a számára oly fontos témákról: anyanyelv-irodalom-nemzet-nemzettudatnemzeti önismeret-népi irodalom-kisebbségi irodalom-1956, a számára oly fontos szerzőkről (annak ellenére, hogy egy részüknek az életművét korábban már monográfiákban is feldolgozta): Ady Endre, Németh László, Nagy László, Csoóri Sándor, Sütő András, Nagy Gáspár, Ratkó József, Buda Ferenc, Vári Fábrián László stb. S ezekből újabb tanulmány-, kritikagyűjtemények is összeálltak: *Azonosságtudat, nemzet, irodalom* (2008), *Sors és alkalom* (2008), *Irodalom, nemzet, harmadik út* (2012). Non recuso laborem – idézte Márton Áron jelmondatát egy nyomtatásban is megjelent beszélgetésünk végén, s valóban, csak az utóbbi évek váratlan és súlyos betegségei akadályozhatták meg a munkában.

Amíg tehetett, konok következetességgel dolgozott, írt, érvelt többek között a határokkal szabdalta magyar nemzetrészek és azok irodalmának összetartozása mellett, ugyanakkor az egyetemes magyar irodalom tagolásának természetessége mellett: „Amikor tehát a részeket vesszük számba, mindig az egészet akarjuk világosabban, tagoltabban, összetettebben látni.” Barta János, Heidegger, Gadamer és Jauss nyomán nem szűnt meg hangoztatni az irodalom létértelmező funkcióját és nélkülözhetetlen szerepét az egyén és a közösség számára: „A műalkotás semmi mással nem pótolható létismereti értéket ad az embernek. A személyiség és a közösség örökké változó identitásának legmélyebb forrása, táplálója”; „Az irodalmi mű megváltoztatja, gazdagítja világlátásunkat, megkérdőjelezi beidegződéseinket, a világ új észleléséhez segít bennünket.”.

Számtalanszor hitet tett amellett, hogy az esztétikai érték bonyolult, összetett jelenség, amelyben a valóságismereti, az eszmét sugárzó és a képi-emotív, szerkezeti, formai értékek egymást feltételező egészet alkotnak, így „az esztétikai érték és a közösségi felelősség, közösségi gond, közösségi tudatformálás nem ütköznek egymással”; „erkölcs és esztétikum nem szembeállítható, hanem egymást feltételező elemek”. A művészet és az irodalom illetékessége terén határokat nem ismert el, állította, hogy nincs irodalmon kívüli terület. S közben Babits Mihállyal együtt vallotta: „Az igazság szellemének életben maradásáért az írástudók felelősek”. Horváth János nyomán meggyőződése volt, hogy „a magyar irodalom a magyar nemzeti öntudat

és önismeret semmi mással nem helyettesíthető forrása és értéke”, épp ezért „Vissza kell szereznünk, újra fel kell építenünk az irodalom nélkülözhetetlenségének hitét, fontosságának tudatát.”; „A globalizálódó világban a nemzet számára a nemzeti kultúra, s ezen belül az irodalom is fontos megtartó erőt jelenthet. Ehhez azonban olyan nemzeti irodalmi kánonra van szükségünk, amelyikben az értékeink összeadódnak, kiegészítik egymást, sőt távlatot adnak egymásnak.”

Nemcsak az említett legutóbbi köteteiben, de a megelőző tanulmánygyűjteményeiben („*Ki viszi át...?*”, 1986; *A szavak értelme*, 1996; *Létértelmezések*, 1999; *Irodalom és nemzeti önismeret*, 2003), sőt a monográfiáiban (*Sinka István*, 1977; *Sütő András*, 1986, 2007; *Nagy László költészete*, 1992; *Csoóri Sándor*, 2002; *Nagy Gáspár*, 2004) is ezek voltak a szemléleti alapelvei, az életmű egységes, miközben egyébként páratlanul gazdag és szerteágazó.

A legkülönbözőbb poétikájú értékekkel számoló, határokat ilyen értelemben sem elismerő, elfogultságain is felülemelkedni képes tudós volt. Irodalomtörténeti szemléletét és módszertanát nem korlátozták, nem határolták be személyes preferenciái.

Jóllehet megvoltak a kedves szerzői, akikhez rendre vissza is tért, de egyetemi tanárként, vagy amikor irodalomtörténeti szintéziseket készített, akár a határon túli magyar irodalmakról, akár az egész magyar irodalomról például finnországi hallgatói számára, akár konferencia-előadóként az ezredforduló magyar lírájáról értekezve, soha nem feledkezett meg azoknak az alkotóknak irányzatoknak, tendenciáknak a számbavételéről, amelyek nem illeszkedtek az ő szemléletrendszerébe, s amelyekkel esetleg vitája is volt.

Nemcsak tisztességes tudós, de tiszta ember is volt, rendíthetetlen morális tartással.

Tudta, mi a hűség és mi az árulás. Szakmai, tudományos karrierje érdekében sem volt hajlandó soha elvtelenségre, megalkuvásra. Sem pályakezdő, egyetemi segédmunkatársként, amikor a beszerzésével próbálkoztak, sem pályája későbbi jelentős, embert próbáló állomásain. Nem tepert, s főként nem tiport, mégis a legmagasabbra elért, ahová csak el lehet jutni ezen a pályán (széles körű kollegiális elismertség, megbecsültség, Kossuth-díj, MTA rendes tagja), annak ellenére, hogy szakmai érvényesülése útjába, főként az első évtizedekben (de akár már akadémiai doktorként is) az „illetékes” hatalmasságok folytonosan akadályokat állítottak. „Nacionalista” és „szocializmusellenes” tevékenysége miatt nemcsak állandó megfigyelésben volt része, de kötetei megjelenését is évekig visszatartották: a *Sinka István* monográfiája és *A Csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980* című szintézise egyaránt 5-5 évet töltött „vizsgálati fogságban”, az első, a „*Ki viszi át...?*” című tanulmánykötete csak 41 éves korában jelenhetett meg, a hetvenes évek végén kortárs írókkal készített interjúsorozata, *Kérdések és válaszok* címmel, csak a rendszerváltozás után, 1994-ben. Azt az örökséget, azokat az értékeket, elveket, eszményeket, amelyeket otthonról hozott, iskoláiban, tanáraitól, mestereitől kapott, soha nem feledte és nem tagadta meg. Jellemző adalék, hogy élete utolsó éveiben állítólag ismét foglalkoztatta annak a Sinka Istvánnak az életműve, akiről az első monográfiáját írta. Képzeljünk el egy akadémikust, aki a 2010-es évek elején Sinka István életművén gondolkodik!

Az iskolateremtő, nagy hatású tudós-tanár emberek, az igazi Mesterek közé tartozott.

Azon kevesek egyike volt, akiket nemcsak a felkészültségéért, tudásáért, pedagógia-módszertanért becsülnek, tisztelnek, hanem akit határtalanul önzetlen személyiségéért, emberségért, kedvességért szeretnek is a tanítványai. Akik ilyenkor kicsit elárvultnak érzik magukat. Nemcsak rendkívüli munkabírású és rendkívüli értékeket teremtő irodalomtudós volt, de nagyon szerethető ember is.

Emlékét megőrizzük, de hiszem, hogy nem a mi véges életünk határolja azt, nélkülünk is megőrződik mindaddig, amíg lesz magyar irodalom és magyar irodalomértés.

**N. Pál József**

**„S elhulltanak legjobbjaink...”**

Drága Andor!

Sosem szólítottalak így, véltem, ez a debreceniek, az ősrégi barátok, tisztelők, a kedves tanítványok előjoga csupán. Én nem voltam a tanítványod – legalábbis a szó „adminisztrációs” értelmében nem –, még neveddel is az ország másik végében találkoztam először a kicsi Sinka-könyved címlapján, 1978 tavaszán, koranyarán talán. Mi tagadás: sem Sinka Istvánról, sem Rólad nem hallottam addig, ám a fekete bojtár barázdáltan markáns arca, szemének a fotóról is áttűnő szomorkás szigora, no meg a neved valamiféle erőt sugalló dallama menten megfogott, s képtelen voltam elfelejteni már. De hát az ókori világ mámorában éltem az idő tájt, így a könyvet nem rögvest, csak esztendő múltán, a Czine Mihály varázskörében otthonra lelt lélekként olvastam el, akkoriban tán, midőn közös mesterünk egyetemi szobájából kilépve először nyújtottál kezet nekem. Gondolom, Miska (tudta, hogy az ajtó előtt ácsorgok) szólt rólam Neked valamit, tény, hogy a mosoly s a mozdulat, ahogy a számodra idegen fiúnak adtál parolát hasonlíthatatlanul volt lefegyverző s felemelő egy időben. „Szervusz” – mondtad nekem, a harmadévesnek, a szelídségnek s az emberi „egyenességnek” azzal az együtt lélegzésével, ahogy az ember egy sosem látott, ám mégis ősismerőssé fogadott lelki „testvért” magához ölel. Harminchét-harmincnyolc lehettél, ritka szép, szabályos férfiarccal, karcsún és fiatalon, a debreceni bölcsészkar frissen kinevezett docense, akinek ebbéli „sikerét” két, a várba telepített Eötvös Kollégiumba tévedt hallgatód oly leplezetlen örömmel adta elő – „Andor docens lett!”, mondták lelkendezve –, amelyet sem azelőtt, sem azóta nem láttam én. Ezt az embert, ezt a tanárt rettenetesen szeretik, gondoltam akkor, de hogy e szeretetnek mennyire a szaktudás tisztelete, mennyire az akkoriban még fél-ellenzéki számba vehető „témáid” vonzereje, mennyire a hallgató-barát magatartás, s mennyire a szelídségnek a Rólad sugárzó, szóval megnevezhetetlen sűrítője volt a legfőbb mozgatója, nem gondolkoztam igazán.

Tőled akkor is lehetett tanulni, amikor éppen nem mondtál semmit. Korombeli tanítványod, a ma már a futballtörténetben jeleskedő Sándor Mihály írta ezt megrendülten, amikor halálod hírére vette, s ennél egyszerűbb, ugyanakkor fontosabb mondatot aligha tudott bárki megfogalmazni Rólad. Tán a tartás és a szeretet, az értékrend és a halk bölcsesség rendíthetetlen együttállásából fakadt ez a „képeséged”, meg lényed, emberi valód ama bizonygathatatlan, mert fogalmakkal definiálhatatlan, mégis egyértelmű „üzenetéből”, hogy a reánk borult mocsokban is tiszták maradhatunk.

Lehet, valóban „ellenmérég” voltál Te a helyi kisebb, meg az országos mérgezések, számíthatások, félelmek, hazugságok idején már a puszta jelenléteddel is, ahogyan ezt másik tanítványod, Gróh Gáspár fejtegette olyan pontosan.

Hiszem, hogy tisztább embert nem ismertem Nálad, s szelídebbet sem talán. Mert a felhorgadást még szívbéli barátodról, a Hozzád hasonlóan Jézus parancsa szerint élt Nagy Gáspárról is el tudtam képzelni néhanap, ám ilyen tapasztalatom Veled nem akadt soha. Ha valakire, hát Reád biztosan igaz: az evangéliumot terjeszteni csak evangéliumi szóval – s magatartással – lehet, ha hitünkről, magyarságunkról, önnön veszélyeztetett értékeink védelméről s felmutatásáról van szó, akkor is. Értéket védő s felmutató tudós voltál Te is egész életedben, a Horváth János-i, Barta János-i, Kiss Ferenc-i, Czine Mihály-i hagyományokon, az egyetemes magyarságról való tudás letörhetetlen szolgálatosa, aki ha írt s szólt, nem a gyarlóságokon lovagolt, ám vitázott, vívott, ha kellett, s én jól emlékszem bizony másra is. Egy engesztelhetetlen, ugyanakkor keserű „belső szigorra” talán, amivel a haza nevében öblögető, rikácsoló, vagy naivan lelkesülő régebbi s újabb bolondériákat, színvonaltalanságokat tetted szóvá, gyötrődve, meditálva nemegyszer, inkább csak „asztal mellett” persze. „Nehéz ez, mondtad, nagyon nehéz”, hisz – összességében – oly gyengék, gyámoltalanok vagyunk, s ezek az amúgy – többségükben – jóra való, de fél-dilettáns – ezt a szót nagyon szeretted – lelkek erőnk gyengítésének esélyét, s az árulást szimatolják minden józan ellenvéleményben.

Ha valamiben, akkor e „tartózkodásban” nem értettem Veled egyet Isten igazában. Vélttem, a Te emberi s szakmai tekintélyed a szigorúbb – hangos – szót is „elviselné” talán, emlegettem is ezt néhanap, Te a múltó esztendőkkel egyre fáradtabban sóhajtottál, s a Czine Miskától kapott útravalóra tekintettel inkább: a butaság majd elenyészik, a csúcsokat kell felmutatni, példákat kell adni, ez a mi feladatunk.

Igen, belátom, ez a mi feladatunk, drága Andor, de most már azt is tudni vélem, hogy e feladattudat állandó szolgálata – Istenem, mi mindent, mennyi végezni valót, néha fölöslegesnek látszó staltumot, ilyen-olyan tagságot vettél magadra! –, no meg e sorsvállalás levethetetlen kényszerének s a hiábavalóság néholi érzetének („hiába éltem”, írtad 2004. december 5-e után) feszültsége égetett el oly irgalmatlanul gyorsan Téged is. Kinek ennyi, kinek annyi időt szab ki a sors, ezt is tudom, ám hiszem, hogy a Te életed, a Te pályád, amit Isten akarata, jóváhagyása s kegyelme kísért, csakis e hit, elkötelezettség, állhatatosság, szeretet s e feszültség felismerésének erőterében lesz értelmezhető, akár csak a történelmünk. Mert „áldás és átok” az, amit örökségül kaptunk Tőled, Czine Miskától, Németh Lászlótól, s Adytól persze, aki e főbekölíntő paradoxont fogalmazta meg, s még Vörösmartytól talán, mert esküszöm, hogy a haláloed hírének vételét követő percekben, ott az esztergomi dombtető csillagos ege alatt a Szózat sorain kívül nem jutott eszembe semmi sem.

S nemigen jut eszembe más azóta sem Andor, fel-felvillanó képek a közös életünkből csupán. Egy gesztus, ahogy az első, a Hítelnak adott sport-esszém olvastán hátba vertél barátian („Hát, ez nem igaz!” – ilyesfélét mondtál), vagy ahogy elképesztően intim férfi-dolgokról váltottunk szót 2005 novemberében a poharunkat forgatva a Keleti pályaudvar büféjében. Aztán ahogy a nyakas kálvinista Czine Miska Veled is folytonosan évődő szavait idézted somolygó szeretettel nekem (Katolikus vagy te is? Nagy hiba ez, de hát mit

csináljunk, az is csak Isten teremtménye!), meg ahogy 1999 februárjában a sírnál a reánk szakadt hőesésben búcsúztattuk őt, ami után oly indulattal öleltél át könnyes szemmel s szótlánul, mint aki tudja: valaki (valami) végleg útra vált belőlünk.

Igen, valaki útra vált belőlünk (belőlem) megint. Én meg itt maradtam, tanakodó tétován, a Szózat sorain botorkálva egyre: „Áldjon vagy verjen sors keze...”, „S elhulltanak legjobbjaink...”, „Megfogyva bár...”. Meglehet, csupa gyász, „torokmaró keserűség” dül bennem csupán, ahogyan azt Nagy László Tamási Árontól búcsúzva írta egykoron, no meg a tehetetlen düh, a béke, az átkozódásra való hajlam s az isteni végzésben való megnyugvás kavargó pillanatai. Nem is lehet ez most másképp talán, hisz a kérdés, az értetlenül dühös kérdés, amit a csillagos égre néző ember kérdezhet csupán, itt dübörög bennem továbbra is. Nagy Isten, mit tettél, miért tetted ezt, s mi lesz így velünk! S áldjuk a nevedet, hogy Görömbei Andrást adtad nekünk!

Drága András, Andor, Isten Veled!

### **Jánosi Zoltán**

#### ***Görömbei András emberi példázata***

(1945. február 5. – 2013. július 1.)

Tisztelt Gyászoló Közösség!

„*Ki hiányzik közülünk, ki hiányzik*

.....

*Ki hiányzik a jövő fehér falai közül?*

*Ki hiányzik a favágók, a mesteremberek közül?*

*A költők közül, a parasztok közül?*

*A szülők közül ki hiányzik? ”\**

Tisztelt tanárunk és mesterünk! Folytassuk most így egykori barátod, Ratkó József versének sorait: Az írókkal, a költőkkel és az irodalommal, a szavakkal és az irodalomtudománnyal, a magyarsággal a létet ostromló kérdéseink közül, a példaképeink közül – ki hiányzik?

Görömbei András Professzor Úr!

Még nem a jövő fehér falai, hanem a jelen idő emberi alakokból, arcokból ide emelt falai között dideregtet bennünket a hiányod. Még nem érezzük azt a jövőt igazán, amit nélküled kell tovább építenünk, még Téged keresünk, a kortársak, a tanítványok és az utódok, nemcsak szellemedben –, de fizikai valódban is. A tanárt, a tudóst, a barátot – ki-ki a tőled kapott részét. Amennyit felfogni, megérteni és továbbépíteni tudott belőled. De hát tudjuk-e valójában ki is voltál és ki vagy Te: az Egész, a Megoszthatatlan, a Teljes Ember.

Lépünk hát ki a tekintetedtől árván maradt könyveid, a nagyváradi keresztény egyetemnek ajándékozott könyvtárad, a törekenységedet is eltakaró, szívedig rakódott feladataid közül, ki az elnémult kézfogások döbbenetéből, és keressük meg ebben a számvetésben a legigazibb arcod.



Induljunk visszafelé a gyerekkori hegedűszón, hátrafelé az időben. Vissza a budaörsi Vöröskő utcából, a domboldali házból. Vissza az ablak mellől, a tornácról, arról az utolsó székről, hátrafelé a reszkető budai hegyeken, át a fiatalemberre pisztolyt rántó belügyi tiszt kezén, át a magyar irodalomelmélet megoldhatatlan kontrasztjain, túl az ötszáz lapnyi feljelentésen, és lépegetünk haza az élet és a halál koordinátái között.

Az édesapa kibomlott búzászsákjaira varrt monogramokhoz. Induljunk haza a gyermekkorba, a tiszapolgári parasztudvarra, az ólak, istállók, kertek közötti házba, a kisiskolába, ahol nyiladozott, majd elemi és rendíthetetlen támpontokat kapott az a tudat, amely később kivételes erővel tudta befolyásolni a Kárpát-medencei magyar irodalomtörténeti gondolkodást. S fölnevelt magyartanárok és kutatók nemzedékeivel, tanulmányok és könyvek sorával a nemzeti tudatot is. Menjünk a kisgyermekre rontó történelmi tapasztalat: az édesapa összevert arca, a kivéreztetett magyar parasztság, az '56 utáni dűlás, az elzárt iskolaajtók, a térdre kényszeríteni akaró történelem ütéseinek közelébe: a János vitéz-i sors szándékát lobbantó dac forrásai mellé.

És onnan úgy látszik meg Görömbei András sorsa, mint egyetlen lázadás – „a szavak értelmén” át – egy önvédelmi reflexeit elveszített ország, egy önmaga érdekeivel sorozatosan szembefordított nemzet védelmében. Öntudatának talpra állításáért és jövőképek fölrajzolásáért. Mert nem volt kisebb igényű ez a küldetés. A pálya mindkét vonalán: az irodalomtörténészén és a tanáregyéniségén e küldetés íve ütött át kristálytisztán, akár a nagy hegyek csúcsain a hó.

Mert a legpontosabban tudta, hogy Európa mindenütt Európa. Nemcsak Párizsban, Londonban, Budapesten, Szegeden, Debrecenben, hanem Nyíregyházán, Szatmárcsekén, Beregszászon és Csíkszentdomokoson is. Hogy Európában nincsen Európán kívüli föld, esetleg szegénynek hagyott, kifosztott, árván maradt föld van. S azért lázadt, mert látta, hogy a láthatatlan rablás: az értékek mellőzése és magára hagyása csak új szegénységet és új kizsákmányosságot hoz, új perifériákat teremt.

Tisztelt Görömbei András!

Hát mindezekért van a mi nagy ragaszkodásunk. Esztétikai és elméleti viták hullámveréseiben is: a ragaszkodás hozzád és értékeidhez. Te folytonosan az alapzatok elemi tisztaságát és méltóságát tudatosítottad. Sokszor idézve Nagy László gondolatát: „De a viszonylagos viszonylatok között is tudom, hogy hol áll anyám. Iránytűként fordulok távoli anyám iránt.” Így fordultunk hozzád, ekkora bizonyossággal mi, a tanítványok is. Ragaszkodásunk természete és indoka barátod, Nagy Gáspár versével fogalmazható meg a legvilágosabban:

Falragaszkodom

éjjel és nappal

és pont ide

mert

letéphetetlen

lemoshatatlan

leverhetetlen

.....

a m í g  
egy félelemtől  
átlyuggatott  
ország roskad  
a versek betűire

(*Amíg*)

Hát már csak ezért sem vehetünk Tőled örökre búcsút, csak megölelünk itt nyilvánosan.

Ahogy még sokszor fogunk, a szívünkben is. Hogy el ne higgyük, az élet csak ennyi, csupán egy urnányi tér, marokba zárható geometria. Hogy el ne higgyük, a küldetésnek vége. Hiszen a Te mindennapi küzdésed Magyarországért a *Halotti Beszéd* gyönyörű ellenpontja, az arcot öltött *Éltető Beszéd* volt.

Csupán a testedtől búcsúzunk.

Köszönjük, hogy velünk voltál, hogy biztattál, szeretted és megértetted bennünket. Köszönjük a nekünk adott éveid.

„Non clamor, sed amor clangit in aure dei.” Csak a szeretet szava ér az égbe, a lárma sohasem.

Szeretett Mesterünk és Barátunk!

Isten veled! Nyugodj békében!

Elhangzott a Farkasréti temetőben, Görömbei András ravatalánál, 2013. július 16-án.

(Ratkó József: *Halott halottaim* című verséből valók a kiemelt részletek)

### ***Levél Görömbei Andrásnak***

Drága Tanár Úr! András!

„Csöndet parancsoltak rád is a kínok, / s jelesek sorába lefeküdtél” – odafenn szól már így hozzád Nagy László, mert segítségül hívtam, hisz elakadt a szavam. Fel sem fogtam még, hogy elszólítottak, látod, most is levelet írok neked.

Némethi üvegharang alá vontál minket, bezártság helyett szárnyakat adva mindannyiunknak, óvó figyelemmel követve, ki merre veszi útját. Sütő Andrással megtanítottad nekünk, „Minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll”. Eszünkbe véstük, s tudtuk, emellett azt szeretnéd, hogy mindenki a saját dalát, a saját hangján énekelje. Ugyanakkor védernyő is volt e harang, láthatatlan kéz tartotta, irányította éppen ahhoz, akinek szüksége volt rá. Egy ajánlás, egy támogató kritika, egy telefon, egy ösztöndíj, egy állás... Valahogy a gondviselés a te segítő kezed által ért el hozzánk. A köszönetet mindig elkerülted, kérlelhetetlenül kijelentve, szigorú vagy a tanítványaiddal. Mi azonban a szakmai számonkérésben inspirációt, utunk egyengetésében atyai szeretet láttunk. Sokszor kérdeztem tőled, hogy bírod mindezt rendkívüli tanári, kutatói munkád mellett. Válaszodban mindannyiszor értünk aggódtál. Önzetlen szereteted isteni adományként őrzöm.

Lenyűgöző munkáid előlapjain ajánlásaidat olvasom. Útjelzőiddel egyre szűkebb körödbe vezetted, engedted, a biztató gondolatoktól a legnagyobb ajándékidig: a barátságodig.

Nehéz lenne számba vennem, mi mindent köszönhetek neked. Köszönöm, hogy ismeretlenül is bizalmat szavaztál nekem. Hogy végtelen bölcsességgel, türelemmel vezetted tanítványaid útját egymás felé, a kereszteződésekben megállva életre szóló barátságok születéséhez. Köszönöm azt a szellemi háttérrel, amelyben sok keresgélés után otthonra leltem, ahonnan kedvemre utazhatok, s ahová mindig visszatérhetek, amelyből építkezhetek, s amelyet építhetek. Köszönöm, amit tőled tanultam szellemről, művészetről, morálról, az emberről s emberségből. Köszönöm, hogy előbb tanítványoddá, majd barátoddá fogadtál. A rengeteg segítséget, biztatást, lehetőséget. Hogy bármikor számíthattam rád. Köszönöm féltve őrzött könyveidet, leveleidet, melyekből bölcsesség és szeretet szól. Köszönöm, hogy „druszáddá” is fogadtál, hiszen te voltál az egyetlen, aki András napi köszöntésemet rendszerint viszontköszöntéssel fogadta, boldog „Andreás” napot kívánva, bevezetve második névnapomat. „Kész a leltár”? Korántsem. A „semmi ágán ül szívem”, olyan mérhetetlen űr maradt utánad. Fáj, hogy nem várhattad meg, míg felnövök ahhoz, hogy én is adni tudjak neked. Nem köszönetképpen, hanem őszinte megbecsülésből, szeretetből. Visszakívánkozom a némethi üvegharang alá, ahol felhőtlenül, de sosem felelőtlenül gondolkodhattunk, alkothattunk együtt. Rakosgatom az üvegharang cserepeit. Sosem áll már össze, nélküled nem. Nem vársz fogadalmat, azt nyilatkoztad, te csak tetted a dolgodat. Mi sem tehetünk mást. Esetedben tisztában voltunk azzal, mit jelent ez a szerény mondat.

Szakmai, emberi küzdelmet esztétikumért és morálért, egyéni és nemzeti identitásért, a határokon túl élő magyarságért, az értékekért, a művészet egyetemes távlataiért.

Őrző voltál, fáradhatatlan. Sosem vártál váltásra a strázsán. Tudták azok is, akik jelentéseket gyártottak rólad, s később, akik nyílt vita helyett csak alattomosan mertek támadni.

Búcsút kell vennem tőled, elválaszthatatlan barátoddal, szellemi társaddal, Nagy Gáspárral szólva „Tudom, / emlékezetes, nagy nyári délután lesz, / s nem lesz idő me g í r n i , l e f o r g a t n i , / de mindenki – – – holt és eleven – – – / f ő s z e r e p - l ő k é n t találkozik / a RENDEZŐVEL...” Búcsúzom hát egy időre, remélem, barátaiddal szorítasz kezet, s folytatjátok immár végtelen beszélgetéseket, elnézően tekintve botladozásainkra.

Szeretettel ölel:

**Ekler Andrea**

## Babus Antal

### *Emlékszilánkok Görömbei Andrásról*

Barta Jánosnak, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem iskolateremtő irodalomprofesszorának tanítványai közül többen futottak be nagy ívű pályát, többen jutottak fel a szakma csúcsára, lettek akadémikusok. Mégis, ha arra a kérdésre kellene válaszolnom, hogy ki jutott a legmagasabbra, nem kellene sokáig töprengenem: Görömbei András. Pedig nem voltak jobb képességei, mint a pályatársainak, nem beszélt olyan elegánsan idegen nyelven, mint némelyikük, s termékenyebb is akadt nála.

Mindezek ellenére elsősege aligha vitatható. Kiváló pályatársainak tanítványai voltak az egyetemen, Görömbeinek tábora, hívei. Az 1980-as években ő volt a legnépszerűbb tanár a bölcsészkaron, különösen a hallgatóknak rajongtak érte. (Egyáltalán nem mellesleg szép férfi is volt, aki visszafogott megjelenésével is megdobogtatta a szebbik nem képviselőinek szívét.) Mi lehetett az oka hatásának, mivel magyarázható a Görömbeijelenség?

Imponáló tudásán, szép magyar beszédén, lendületes, kerek előadásain kívül a legfontosabb a személyisége volt: embersége, közvetlensége, természetessége. Az sem volt elhanyagolható tényező, hogy az ő tudományterülete, az ő irodalmi témái álltak legközelebb az aktuális magyar valósághoz. Kitűnően ismerte a teljes XX. századi magyar irodalmat, remek előadásokat hallottam tőle például Adyról, de emlékszem, ezeknél is izgalmasabb, borzongatóbb volt, amikor Farkas Árpád *Alagutak a hóban* című kötetét elemezte egy késő esti, sejtelmes hangulatú előadásán. Akik ott voltunk, félig-meddig összeesküvőknek is éreztük magunkat, hogy no, lám, mi nem félünk a túrt, sőt a tiltott vizekre sem evezni. Annak ellenére éreztük ezt, hogy Görömbei Andrásról idegen volt mindenféle konspiráció, titkolózás, összeesküvés, fontoskodás. Magától értetődőnek, természetesnek tartotta, hogy az erdélyi, a felvidéki magyar irodalom az egyetemes magyar irodalom része, tehát olvasni, tanulmányozni kell, írni kell róla.

Akkoriban, a Kádár-rendszerben Görömbei természetessége volt a természetellenes! Aki nem élt abban a világban, ma már nehezen tudja elképzelni, mekkora bátorság, elszántság kellett hozzá, hogy valaki a kisebbségi irodalmak tanulmányozásának szentelje az életét. Számolnia kellett vele, hogy a szakma perifériájára fog szorulni. Görömbeinek ezen felül még abban a kétes megtiszteltetésben is része volt, hogy fegyvert fogott rá a beszerzésével kudarcot vallott titkosrendőr. Emberi nagyságának kétségtelen jele volt, hogy legmerészebb lépéseit is szerényen, szinte rejtőzködve tette meg, soha nem verte a mellét, hogy ő milyen vakmerő, jó magyar ember. Általában jellemző volt rá, hogy a legkínosabb, legszorongatóbb helyzetben is mert keresetlenül egyszerű, természetes lenni, s ez annyira meglepte, annyira megdöbbentette ellenfeleit, hogy csatáit rendre meg is nyerte. Tőle magától hallottam, hogy kandidátusi vizsgája előtt szakmai, technikai kérdésekben kellett egyeztetnie Király Istvánnal, az ELTE híres professzorával, a Kádár-korszak első számú, a párt hivatalos tudománypolitikáját nagymértékben alakító irodalomtörténészével, ideológusával. Görömbei számos könyvvel, cikkel a háta mögött is szorongó Nyilas Misiként ment a parlament szomszédságában található fényűző nagypolgári lakásba. Zavara, ijedtsége csak fokozódott, amikor az ajtón megpillantotta a Landler nevet is; Király felesége ugyanis a Kreml falában nyugvó Landler

Jenőnek volt az unokahúga. Király vérbeli pedagógus és agitátor is volt egy személyben, s akit tehetségesnek tartott, akiben látott fantáziát, azt a gyorsabb karrier érdekében igyekezett beléptetni a pártba, igyekezett ráállítani a „helyes” – tehát a hivatalos – ideológiai vágányra. Király a szép reményekre jogosító fiatal debreceni tudóst is megkísérelte meggyőzni, hogy 1956 ellenforradalom volt. Görömbei egy ideig udvariasan hallgatta Király csavaros, kétségtelenül hatalmas tárgyi tudásról tanúskodó okfejtéseit, mígnem a rá jellemző csendes, szelíd, tisztelettudó hangon megszólalt: „Tanár Úr! Édesapám ’56 után négy évig börtönben ült, engem nem lehet arról meggyőzni, hogy ő bűnös volt.” Görömbeinek ez az egyszerű, természetes, magától értetődő – és ne féljünk hozzátenni: az adott helyzetben már-már zseniális – közbeszólása egy szempillantás alatt megértette az éles eszű Királlyal, hogy minden további erőfeszítése fölösleges szócséplés. Meggyőződésem, hogy Görömbei veleszületett tehetségén, bámulatos munkabírásán kívül ez a jósággal, mély együttérzéssel, megértéssel, a másik ember iránti tisztelettel ötvözött egyszerűség, természetesség volt erejének és varázsának legfőbb titka. Az az egyszerűség, amihez a legnehezebb eljutni, amihez a leggöröngyösebb út vezet!

Az egyetemi évek alatt nem voltam vele szorosabb emberi kapcsolatban, mert a sors és az óráinkat beosztó dékánia úgy intézte, hogy soha nem kerültem a szemináriumába.

Az évfolyamunknak tartottakat, de egyéb előadásait is hallgattam természetesen, munkakapcsolat azonban csak harmadéven alakult ki köztünk. Diákköri dolgozatot írtam Ady misztikus élményéről. A szűk körű házi vitának az ő szobája adott helyet, a jelenlevők közül a sajnos rég elhunyt Csengey Dénesre, valamint Lakner Lajosra, a Déri Múzeum egykori igazgatójára emlékszem. Elégedetlen voltam a munkámmal, úgy éreztem, túl nagy fába vágtam a fejszém, s ráadásul egy kicsit ingoványos talaj is Ady misztikus élményéről értekezni, ezért úgy döntöttem, hogy a dolgozattal végül nem pályázom. Görömbei tanár úr nem szerette a félbehagyott dolgokat, kicsit rossz néven vette visszahőkölésemet – „Ez a hőkölő harcok népe...” (Ady) –, de ezt nagyon tapintatosan adta tudtomra.

Negyedéven, 1983-ban, egy szép, verőfényes kora nyári délelőtt ő szigorlatoztatta a magyar–oroszoszakosokat világos, harmadik emeleti szobájában. Nyilván az izgalomtól is, hülyén, nem a tételemmel kapcsolatos megjegyzéssel indítottam a feleletem.

Görömbei tanár úr felírt pár sort egy tiszta lapra, amit valami oknál fogva azon nyomban össze is gyúrt, s a papírkosárba dobott. Már akkor is mániám volt, hogy papírt csak akkor dobok ki, ha mindkét oldalát teleírtam, s okoskodó filológiai fejtegetésbe ágyazva hangot is adtam rosszallásomnak, mondván, hogy Németh László *Aszkézis ma* című nyúlfarknyi eszmefuttatásának ismeretében úgy vélem, nem volt helyes azt az egész lapot kidobni. A tanár úrnak a szeme sem rebtent, elengedte a füle mellett otromba megjegyzésem, s kérte, hogy térjek rá a tételre, József Attila költészetére.

Nagyvonalúságára, elnéző jóságára jellemző, hogy bárdolatlanságom a legcsekélyebb mértékben sem befolyásolta érdemjegyemet.

Embersége, figyelme a legapróbb dolgokra is kiterjedt, együtt érzett minden szenvedő, minden kiszolgáltatott emberrel – még az ellenségeivel is. Ezek közül a „jelentéktelen” esetek közül idézek fel egyet. 1981-ben vagy ’82-ben sokan gyűltünk össze a kollégium ebédlőjében magyaros szakestre. Egyik

legkedvesebb tanítványa sokunkhoz hasonlóan végtelenül magányosan, gátlásoktól kínozva tengette napjait: sehogyan sem akart felbukkanni a láthatáron a hön áhított barátnő. Történt azonban, hogy ez a tanítványa éppen a szakest előtti napokban ismerkedett meg egy leánnyal, s félszegen, zavartan, az újdonsült barátnő kezét szorongatva, késve jelent meg a rendezvényen.

Miközben minden szem felé irányult, arcára kiült a zavarodottság, az ajtóban tétovázott, mintha legalábbis oroszlánbarlangba kellene belépnie. Görömbei András egy szempillantás alatt átérezte a kínos helyzetet, felállt, tanítványa elé sietett, és barátnőjével együtt előzékenyen bevezette a társaságba.

Gyengesége is a jóságából fakadt. Túlságosan jóhiszemű volt, és ezzel többen visszaéltek. Sok tanítványát indította el a pályán, akik azután faképnél hagyták, amikor nem a Görömbei András-féle irodalomszemlélet hozta a legtöbbet a konyhára. Elkészerítették ezek az árulások, de ennek ellenére soha nem hallottam indulattal beszélni az „árulókról”.

Pályája csúcán is végtelenül szerény ember maradt, aki mindig bátorította, emelte tanítványait. Már felnőtt fejjel, PhD-dolgozatom írása idején kerültünk egymáshoz igazán közel, akkortól mondhattam magam a barátjának. A védésen, a bírálatok elhangzása után, témavezetőmként, az MTA levelező tagjaként, a tőle megszokott nyugodt hangon így kezdte rövid értékelését: „Nagyon sokat tanultam B. A.-tól.” Szégyenkezve, pirulva idéz az ember egy ilyen mondatot, mert akarva-akaratlan úgy tűnik, hogy önmagát akarja vele fényesíteni, önmagát akarja előtérbe tolni. Pedig mindössze azt kívánom érzékeltetni, hogy olyan meg nem szolgált, meg nem érdemelt, zavarba ejtő, lefegyverző gesztust tudott tanítványai felé tenni, amilyenre csak az igazán nagy, önzetlen tanárok képesek.

Ettől a nagy, önzetlen tanártól, az Igaz Embertől búcsúzom. Kedves András, nyugodjál békében!

## **Papp Endre**

### ***Jó fényt!***

Búcsú Görömbei Andrástól

Skasodnak a halottaink. Simonffy András, Sütő András, Lázár Ervin, Nagy Gáspár, Lászlóffy Aladár és most Görömbei András. Nagy nevek, nagy emberek.

A magunk mögött hagyott évtizedek, a közelmúlt kimagasló egyéniségei sorban hagynak el bennünket, a Hitel panteonja egyre impozánsabb, s mi, jelenlegi szerkesztők egyre árvábbnak érezzük magunkat.

Görömbei András korszakos alakja volt a folyóiratnak. Szerzőként már az indulásnál jelen volt, 1992 óta szerkesztőként, sokáig főszerkesztő-helyettesként, majd feladatai sokasodván, később egészsége fogyatkozván főmunkatársként hagyta rajta a lapon szellemi védjegyét. Gondolatisága – milyen jó kimondani – folytatható, folytatandó, embersége, kedvessége azonban pótolhatatlan. Szeretetre méltó egyénisége, szakmai tekintélye képes volt a laphoz vonzani jelentős alkotókat, kiváló koponyákat, szakembereket, s szüntelenül hozta a fiatalokat a debreceni egyetemről. Elve volt, hogy a fiatal írók, kritikusok előnyt élveznek, számukra igazán fontos a gyors megjelenés. Figyelmes, udvarias férfi volt, megbízható, korrekt úriember, készséges munkatárs, az életet bölcs humorral szemlélő idősebb barát.

Tálcum, becsület és tisztaság. Ez volt számunkra Görömbei András.

Sugárzó személyisége mindenkire nagy hatást tett. Keddenként, a szerkesztőségi megbeszélések napján, jófajta borok mellett, kiváló hangulatban valódi pezsgés, szellemi tűzijáték zajlott, Csoóri Sándor, Tökéczki László, Nagy Gáspár, Ágh István, Döbrentei Kornél, Lázár Ervin és Görömbei András részvételével. Nemcsak a közös gondolatiság és értéktudat tartotta össze őket, hanem mély rokonszenv is. András gyakran hangoztatta: több ez mint szerkesztőség, valódi baráti társaság. Életem nagy adományaként tanúja lehettem én is e szeánszoknak, állítom, a Hitel volt akkor a világ legjobb munkahelye, egyáltalán: *helye*, a szellemi ember legmelegebb otthona. Itt vált számomra bizonyossá: a megértésre, az elfogadásra, a szeretetre épülő emberi kapcsolatok egymásba kapaszkodó szálai, a fölöttünk álló közös célért való munkálkodás képezi a kultúra legfinomabb szövétét. Egy olyan időszakban állt össze ez az illusztris társaság, amikor a magyar irodalom tekintélyét kérlelhetetlen elszántsággal rombolták azonosságtudatukban bizonytalan emberek. A magyar szellem egyik végvára volt akkor a Hitel, s reményeim szerint ma is az. Mert a folyóirat él, ahogyan András is tervezte: új generáció viszi tovább a szerkesztés munkáját.

Görömbei András hű szolgálatosa volt a lapnak. Elképesztő munkabírással, számos más tudományos és társadalmi funkciója mellett hétről hétre szállította nemcsak a friss kritikákat és az alapos tanulmányokat, de a hozzáérkező szépirodalmi írásokat is. Mindenkihez volt egy jó szava, egy biztató gesztusa. Őt idézve bizonyíthatom: „értéktanúsító szeretettel szolt”. Fáradhatatlanul olvasott és írt. Úgy volt tekintélye, hogy mindamellott imponálóan szerény volt. Hiába állt neve mellett az egyetemi tanári, akadémikus titulus, lehetett vele vitatkozni, s szívesen adott igazat partnerének, ha az megérdemelte, ahogyan mondta: nem volt ellenére másoktól tanulni. A támadásokkal szemben védte, akit kellett: Nagy Lászlót, Csoórit és Sütöt, s bírált, vállvetve harcolt, ha úgy kívánta a helyzet. Tartása volt, lehetett rá számítani.

Többször voltam Vele közönségtalálkozókon, irodalmi esteken szerte a Kárpát-medencében. Nem túlzás, bármerre mentünk, mindenhol akadt egy tanítványa, aki megszólította: ugye emlékszik rám Tanár úr? És ő emlékezett, persze hogy emlékezett.

Rá szeretettel gondoló tanítványainak serege már önmagában igazi alkotás.

Nagyon megviselte igaz barátja, Nagy Gáspár elvesztése. Akkor mondta: nincs más hátra, ezentúl egy Gazsi nélküli világban kell élni – bármennyire is lehetetlennek látszott ez akkor. De rögtön munkához látott, hiszen Ő ne tudta volna, hogy a veszteség megerősít és felemel is. Feladatot ró ránk: folytatnunk kell – amit kiváló elődök elkezdtek –, a magyar génusz kiteljesítését. Ha ránk bízták, miattunk ne vesszen el! Amit tett, az a maga végső értelmében szellemi honvédelemnek nevezhető. A Hitel fennállásának tizedik évfordulóját ünneplő esten mondta: Erőnk szerint mindent megteszünk a magyarság fennmaradásáért! Tudta, hogy a nemzeti kultúrával, a magyar irodalommal való foglalatoskodás az egész személyes sorsra kiható cselekvés, hiszen senki sem áll egyedül, nyelvünkben, sorsunkban, hagyományainkban összetartozunk mi, méltóságot és igazságot remélő magyarok.

S lám mily sokan sereglöttünk e ravatalhoz, hogy jelenvalóvá tegyük az elvont eszmét. Hiszem, hogy mi mindannyian, akik itt vagyunk, úgy érezzük: többek lettünk általa.

Az utóbbi években kedves szavajárásával elválásaink alkalmával úgy búcsúzott: *Jó fényt a családnak! Jó fényt kívánunk neked is András, amely beragyogja a példát, melyet okolásunkra hagytál, melengető fényt, amely életet adóan megvilágítja majd azt a szellemi mintaképet, amivé mementód válik a jövőben, s életműved elfoglalja méltó helyét a nagy család, a nemzet emlékezetében.*

Elhangzott a Farkasréti temetőben, Görömbei András ravatalánál, 2013. július 16-án.